

Др ГОРДАНА ЈЕРЕМИЋ

Археолошки институт

Београд

ПЕТАР ПЕТРОВИЋ И АНТИЧКА АРХЕОЛОГИЈА ПОНИШАВЉА *

Апстракт: У време када град Ниш слави велике јубилеје – 1700 година од доношења Миланског едикта, у ком је учествовао цар Константин I Велики, родом из античког Ниша (*Naissus*), као и 80 година од почетка систематских археолошких ископавања касноантичке некрополе у Јагодин мали и позноримског насеља на Медијани, подсећамо се једне од најзначајнијих личности која је цео свој радни век посветила проучавању ових налазишта и античке прошлости Понишавља у целини – др Петра Петровића (1938–1997).

Класични филолог по образовању, археолог, историчар, епиграфичар, кустос, истраживач, руководиоца, П. Петровић се активно бавио питањима античке прошлости Ниша кроз бројне радове (монографије, чланке) и истраживачке пројекте (Нишка тврђава, Медијана, Археолошка карта Понишавља, Натписи из Горње Мезије). Својим радом и организаторским способностима на пројектима, у којима је био укључен велики број институција и појединаца, поставио је темеље будућим проучавањима историје, топографије и археологије античког Ниша и Понишавља у целини.

Кључне речи: Петар Петровић (1938–1997), Ниш, *Naissus*, Понишавље, античка топографија, археолошка истраживања, епиграфика.

Августа месеца 2013. године навршава се шеснаест година од преране смрти Петра Петровића (сл. 1),¹ директора Археолошког института у Београду, епиграфичара, историчара, археолога, педагога, врсног руководиоца бројних археолошких и палеографских истраживања. Захваљујући великом

* Текст је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за просвету и науку Републике Србије: „Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилној, војној и резиденцијалној карактеру у римским провинцијама на тлу Србије“ (бр. 177007).

¹ Најтоплије захваљујем др Владимиру П. Петровићу на уступљеним фотографијама из приватне колекције.

ентузијазму и залагању Петра Петровића учињени су велики помаци и значајни резултати у бројним пројектима везаним за античку прошлост наше земље.

Петар Петровић је рођен 14. маја 1938. године у Београду. Основну школу и гимназију похађао је у Краљеву и Нишу. У Београду је студирао класичну филологију на Филозофском факултету, код професора Милана Будимира, Милоша Н. Ђурића, Фануле Папазоглу. Дипломирао је 1960. године. Још од студентских дана, његова истраживања су била шира од материје коју је студирао и проучавао. У Нишу је током студија активно учествовао у археолошким истраживањима. Забележено је да је био члан екипе 1957. и 1958. године на истраживањима касноантичке некрополе у Јагодин мали, под руководством Миодрага Ђрбића (сл. 2).²

По завршетку студија, прво запослење је добио у Народном музеју у Нишу 1962. године, где је био постављен за кустоса античке и епиграфске збирке. Истовремено је уписао постдипломске студије на Филозофском факултету у Београду, где се определио за проучавање историје и археологије античког *Nais-sus*-а. Те године је такође учествовао у истраживањима некрополе у Јагодин мали августа месеца, водећи техничком теренском документацијом (гробни записници и фотографије).³ У јесен 1962. године учествовао је на ископавањима терми на Медијани код Брзог Брода, на удаљености 5 km од центра Ниша.⁴

После пет година, када су обновљена истраживања на термама на Медијани, спроведених у периоду 19. 6–2. 7. 1967., Петар Петровић је учествовао као асистент Археолошког института и у сарадњи са Љубицом Зотовић и Невенком Петровић објавио је извештај са тих ископавања.⁵ Исте године је истраживана и некропола у Јагодин мали, где су поменути сарадници Археолошког института из Београда објавили још један извештај о обављеним ископавањима.⁶

Као кустос Народног музеја у Нишу објавио је 1965. године два научно-популарна водича о Нишкој тврђави (у сарадњи са Бојаном Дељанин) и Медијани (самостално), у издању Народног музеја Ниш. Водичи су преведени на више језика (енглески, француски, руски). Поменимо да је водич „*Нишка тврђава*“ био једина публикација те врсте за пуних четрдесет пет година, и да

² Г. Јеремић, Поводом осамдесетогодишњице систематских истраживања источне градске некрополе Наиса – досадашњи резултати, *Пешичаник IV*, нап. 45, 46, у припреми. Захваљујем Весни Црноглавац, вишем кустосу Народног музеја у Нишу, на уступљеним фотографијама из документације Народног музеја.

³ *Археолошка ископавања античке некрополе у Нишу 1962. године*, 1. Документација Народног музеја у Нишу.

⁴ *Извештај са ископавања античке Медијане која су извршена 1962. године*, 1. Документација Археолошког института у Београду.

⁵ Lj. Zotović, N. Petrović, P. Petrović, Ниљ, Медијана, античке терме, *Arheološki pregled* 9, Beograd 1967, 99–100.

⁶ Lj. Zotović, N. Petrović, P. Petrović, Ниљ, Jagodin mala – kasnoantička nekropola, *Arheološki pregled* 9, Beograd 1967, 115–116, T. XXXIX.

је тек 2011. године нишки Музеј штампао нову популарну публикацију о тврђави,⁷ док је Медијана добила нови стручни водич 1979. године.⁸

Године 1963. П. Петровић је био стипендиста немачке владе (DAAD), усавршавајући се у библиотекама и институцијама у Бону. У том периоду радио је на епиграфској грађи и изворима везаним за историју античког Ниша. На месту кустоса нишког Музеја остао је до краја 1966. године, односно до тренутка одбране магистарског рада „*Историја Ниша од оснивања до 441. године*“ на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Ова теза касније ће бити преточена у монографију „*Ниш у античко доба*“ (издавач Градина Ниш, 1976) и постаће једна од најцитиранијих публикација везаних за археологију и античку историју Ниша, и биће незаобилазна литература за сваког ко се озбиљније бави проблемима историје и археологије Понишавља у римско доба.⁹

Научну каријеру званично је започео 1967. године као асистент Археолошког института у Београду, а прво научно звање добио је после одбране докторске дисертације „*Палеографија римских најџиса у Горњој Мезији*“ 1971. године. Докторска теза је такође преточена у једну од веома цитираних књига у стручним круговима, намењену свима који се баве проблемима античке палеографије, историје, култова, топографије.¹⁰

Долазак П. Петровића у Археолошки институт поклапа се са периодом највећих систематских истраживања римског лимеса у области Ђердапа 70-их година XX века, када су истраживања вршена због потребе изградње ХЕ Ђердап I. У то време руководио је истраживањима кастела Салдума и Поречке реке и насеља и утврђења у Доњем Милановцу (*Taliata*). Деценију касније, у време изградње ХЕ Ђердап II, предводио је екипу археолога у истраживању остатака утврђења и насеља код Брзе Паланке (*Egeta*) 1980–1982. године. Иако је годинама објављивао радове везане за римски лимес, држао предавања на конгресима и универзитетима о темама везаним за ову проблематику, а кризне 1993. године организовао веома успешну регионалну конференцију „*Roman Limes on the Middle Danube*“, објављену као зборник радова 1996. године у издању Археолошког института, ипак је увек део свог времена посвећивао својим пројектима у Нишу.

Као сарадник Центра за епиграфику и нумизматику Филозофског факултета у Београду, коју је основала академик Фанула Папазоглу, сакупио је грађу и публиковао 1979. године четврти том корпуса напписа из античких градова Ниша, Ђуприје и Беле Паланке.¹¹ У овој публикацији дат је најбо-

⁷ М. Влаисављевић, *Кроз Тврђаву* (водич), Ниш 2011.

⁸ С. Дрча, *Медијана* (водич), Ниш 1979.

⁹ Друго издање са коментарима А. Јовановића, постхумно је објављено 1999. године, у издању Просвете Ниш.

¹⁰ П. Петровић, *Палеографија римских најџиса из Горње Мезије*, Археолошки институт, Посебна издања, књ. 14, Београд 1975.

¹¹ Р. Petrović, *Naissus-Remesiana-Horreum Margi*, Inscriptions de la Mésie Supérieure vol. IV, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd, Beograd 1979.

љи пресек друштвене, војне и цивилне структуре античког Наиса и области Понишавља и Поморавља у време римске доминације.

Објављивање ових натписа подстакло је идеју о наставку археолошких истраживања Нишке тврђаве у већем обиму. Година 1980. била је припремна за тај подухват. Најпре је на његову иницијативу формиран Центар за археолошка истраживања и документацију у Нишу, а по истом моделу створен је и центар за проучавање Равне код Књажевца – *Timacum minus*. Прве године прикупљени су сви подаци о претходним налазима и истраживањима Нишке тврђаве, а у периоду 1981–1984. вршена су систематска археолошка ископавања на неколико сектора унутар тврђаве. За организовање истраживачких радова године 1982. обезбеђена је зграда за стручни рад и привремено депоновање материјала у адаптираној затворској згради (бивши Казнено-поправни завод) у североисточном углу тврђаве. Сарадници на пројекту били су археолози и архитекте Народног музеја у Нишу и Завода за заштиту споменика културе Ниш. Средства за истраживања обезбеђивана су из фонда Самоуправне интересне заједнице (СИЗ) за културу града Ниша.

Истраживањима 1981–1984. испитан је централни плато античког утврђења, регистровани су остаци улице правца исток-запад, са портиком дуж бочних страна (сл. 3), делови грађевине са четири просторије под сводовима (сл. 4). Три године касније, приликом радова на инфраструктури, ван бедема аустријско-турске тврђаве, у Градском пољу на локалитету „Пешачка стаза“, настављена су истраживања остатака архитектуре античког Наиса. Те, као и наредне, године, испитан је део репрезентативне грађевине с октогоналном просторијом, украшене мозаичким подовима, фреско-сликарством и мермерном архитектонском пластиком (сл. 5).¹² Следећа истраживања већег обима, обављена под његовим руководством, такође су била од стране сарадника Завода за заштиту споменика културе Ниш, 1994–1996. године. Радило се на испитивању терми *extra muros*, које су регистроване приликом партерног уређења југозападног дела турске тврђаве.¹³

Паралелно с организовањем археолошких истраживања, П. Петровић је радио на уређењу лапидаријума на централном горњем платоу Нишке тврђаве (сл. 6), где су у кружно организованом амбијенту постављени најзначајнији епиграфски споменици, саркофази и скулптуре из Наиса, околине као и Тимакум минуса, који је 30-их година XX века, када су споменици из Равне допремљени у Ниш, по надлежности територијално припадао нишком музеју.

Деведесете године прошлог века биле су веома значајне за П. Петровића и археологију нишког краја. У то време академик Драгослав Срејовић је

¹² Радови су обављени од октобра до краја децембра 1987. и од априла до јула 1988. године. Теренски руководилац радова био је Тони Чершков, археолог-конзерватор Завода за заштиту споменика културе Ниш.

¹³ Теренски руководилац Тони Чершков из Завода за заштиту споменика културе Ниш.

покренуо велики пројекат презентовања археолошког блага царских градова Сирмијума, Ромулијане и Наиса, а у П. Петровићу је препознао особу која је могла да изнесе велики део тог подухвата. П. Петровић је постао један од аутора у обимном послу организовања изложби, научних скупова и објављивања публикација. У то време постаје директор Археолошког института у Београду (1994. године) и истовремено се налази на месту начелника Одсека за археологију и историју Центра САНУ и Универзитета у Нишу. У монографији о римским царским градовима и палатама у Србији, у издању САНУ, 1993. године објављује изузетно инспиративно поглавље о античком Наису као задужбини цара Константина, где даје синтезу свих дотадашњих знања о овом граду, од његових почетака до сутона антике, уз интерпретацију резултата најновијих археолошких истраживања.¹⁴ Наредне године у Нишу је отворена изложба о царским градовима у галерији „Србија“, која је била невероватно посећена. Истовремено, као начелник Одсека за археологију и историју, организовао је округли сто о античком граду и савременом наслеђу, где су учествовали бројни угледни стручњаци из Србије, који су се бавили проблемима историје архитектуре, очувања и презентације античког културног наслеђа. Акта с овог скупа нису, на жалост, публикована.

Одласком у пензију Љубице Зотовић, П. Петровић 1994. године преузима руковођење пројектом археолошких истраживања касноантичког насеља Медијана у предграђу Ниша код Брзог Брода. Методичан као и увек, на почетку руковођења објављује монографију о Медијани (сл. 7), где је сумирао резултате дотадашњих археолошких истраживања, употпунивши их каталогем откривених објеката стамбеног и економског карактера и студијом најрепрезентативнијих налаза (мозаици, скулптуре, натписи).¹⁵

Археолошка истраживања на Медијани, које је П. Петровић водио, била су највећа систематска ископавања на целој територији Ниша уопште, како по величини истражене површине, тако и по броју откривених грађевина. За три кампање 1994–1996. сондажно је, а потом систематски, испитан простор у дужини 2 km и ширини око 500 m, где су забележени и испитани остаци шест економских објеката, делови две некрополе, четири крила војничких барака, названих „Занатски центар“ (сл. 8), због велике количине занатског и пољопривредног алата и конструкција везаних за привредне активности.¹⁶ Археолошки налази су га подстакли да размишља о

¹⁴ П. Петровић, NAISSUS – задужбина цара Константина, у: *Римски царски градови и палате у Србији*, приредио Д. Срејовић, САНУ, Галерија САНУ, књ. 73, Београд 1993, 57–81.

¹⁵ П. Петровић, *Медијана. Резиденција римских царева*, САНУ, Археолошки институт Београд и Народни музеј Ниш, Београд 1994.

¹⁶ П. Петровић, Медијана. Античко насеље са вилама, *Спаринар XLVII*, Београд 1996, 295–300; М. Максимовић, Некрополе на Медијани, *Зборник Народној музеја Ниш* 11, 2002, 31–65; S. Drča, *Pokretni arheološki nalazi – Medijana 1994*, *Naissus I*, Ниш 2008, 97–123.

времену настанка овог административно-економског центра, за који је претпоставио да потиче из периода с краја III века, а да је експанзију доживео у време Константина I Великог (306–337). Посебну пажњу посветио је натпису Аурелија Ампелија, трибуна Батава, чија се дедикација помиње на једном жртвенику из хореума на Медијани и где се наводи да је Аурелије Ампелије са својим сином обновио *domus*, за који је П. Петровић претпоставио да пре представља храм него приватну кућу.¹⁷

Када су у питању истраживања античке прошлости нишког краја, погледу П. Петровића били су веома широки и далекосежни. Један од циљева које је себи поставио било је систематизовање грађе и објављивање тома „Археолошке карте Понишавља“, у чијој је изради био укључен велики број сарадника и институција. Истовремено, радио је на промоцији пројеката Нишке тврђаве и Медијане, односно на оснивању Фонда за истраживање царских градова и палата, у коме би биле укључене најзначајније институције, фирме, корпорације, појединци, као донатори средстава за истраживања, промоцију и популаризацију археолошког блага Србије. Нажалост, прерана смрт у педесетдеветој години живота, прекинула га је у том подухвату. Његовим одласком изгубили смо великог истраживача, визионара, покретача, организатора, вођу, који је водио рачуна о сваком детаљу и аспектима пројекта и сваком свом сараднику. Због тога је остао у изузетном сећању свих оних који су са њим радили и делили радости и тешкоће великих истраживачких подухвата, а које је он са лакоћом, озбиљношћу, студиозношћу, неисцрпном енергијом и великом ерудицијом, успешно водио. Својим радом и духом оставио је снажан и неизбрисив траг у проучавању античког Ниша, дајући будућим покољењима смернице за даља проучавања и начине на које се прошлост античког Ниша, са свим слојим слојевитостима, може ишчитавати и тумачити.

ОДАБРАНА БИБЛИОГРАФИЈА П. ПЕТРОВИЋА ВЕЗАНА ЗА ПРОУЧАВАЊА НИШКОГ КРАЈА

- П. Петровић, *Медијана*, изд. Народни музеј Ниш, Ниш 1965.
П. Петровић, Нови миљоказ Филипа I Арабљанина. Прилог топографији античког Наиса, *Старинар* XVIII, 1968, 55–61.
П. Петровић, *Палеографија римских најписана из Горње Мезије*, Археолошки институт, Посебна издања, књ. 14, Београд 1975.
П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Градина, Ниш 1976.
P. Petrović, *Naissus-Remesiana-Horreum Margi*, Inscriptions de la Mésie Supérieure vol. IV, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd, Beograd 1979.

¹⁷ П. Петровић, *Медијана. Резиденција римских царева*, 42–43; Idem, *Villa and domus tribuni at Mediana*, in: *The Age of Tetrarchs*, ed. D. Srejović, Scientific Meetings vol. LXXV, The Section for Historical Sciences vol. 24, Belgrade 1995, 232–241.

- П. Петровић, Ниш у античко доба, у: *Историја Ниша. Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године*, том I, Историјски институт Београд, Градина, Ниш 1983, 53–75.
- П. Петровић, NAISSUS – задужбина цара Константина, у: *Римски царски градови и палате у Србији*, приредио Д. Срејовић, САНУ, Галерија САНУ, књ. 73, Београд 1993, 57–81.
- П. Петровић, *Медијана. Резиденција римских царева*, САНУ, Археолошки институт Београд и Народни музеј Ниш, Београд 1994.
- Р. Petrović, Villa and domus tribuni at Mediana, *The Age of Tetrarchs*, ed. D. Sreјović, Scientific Meetings vol. LXXV, The Section for Historical Sciences vol. 24, Belgrade 1995, 232–241.
- П. Петровић, Медијана. Античко насеље са вилама, *Стирарнар XLVII*, Београд 1996, 295–300.
- Р. Petrović et alii, *Tabula Imperii Romani*. Naissus, Dyrrhachion, Scupi, Serdica, Thessalonike. D’après la Carte internationale du monde au 1:1,000,000. К 34. Sofia, Ljubljana 1976, *passim*.
- П. Петровић, Б. Дељанин, *Тврђава*, изд. Народни музеј Ниш, Ниш 1965.
- С. Dušanić, Р. Petrović, Epigraphic Contributions from the National Museum of Niš, *Živa Antika XII*, Skopje 1963, 365–385.
- Лј. Zotović, N. Petrović, Р. Petrović, Niš, Medijana, antičke terme, *Arheološki pregled* 9, Beograd 1967, 99–100.
- Лј. Zotović, N. Petrović, Р. Petrović, Niš, Jagodin mala – kasnoantička nekropola, *Arheološki pregled* 9, Beograd 1967, 115–116, T. XXXIX.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Сл. 1 др Петар Петровић (љубазношћу др Владимира П. Петровића)

Сл. 2 Археолошка екипа на ископавању некрополе у Јагодин мали-Ниш 60-их година 20. века (Документација Народног музеја Ниш)

Сл. 3 П. Петровић и истраживања античке улице, сектор 25, Нишка тврђава (љубазношћу др Владимира П. Петровића)

Сл. 4 Грађевина са сводовима, сектор 38, Нишка тврђава, 1986, снимио П. Петровић (фото-документација Археолошког института, Београд)

Сл. 5 Грађевина са октогоном, Градско поље, Ниш, 1988 (фото-документација Археолошког института, Београд)

Сл. 6 Почетак уређења лапидаријума на платоу Нишке тврђаве (фото-документација Народног музеја, Ниш)

Сл. 7 Представљање монографије П. Петровића „Медијана. Резиденција римских царева“ 1994. године у Нишу (фото-документација Народног музеја, Ниш)

Сл. 8 Медијана, Занатски центар са хореумом, 1996. (фото-документација Археолошког института, Београд)

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Dr Petar Petrović (courtesy of dr Vladimir P. Petrović)

Fig. 2. Archaeological team excavating the necropolis at Jagodin-mala in Niš in 1960's

(Documentation of the National museum of Niš)

Fig. 3. P. Petrović and the research of the Roman street, sector 25, Niš fortress (courtesy of dr Vladimir P. Petrović)

Fig. 4. A building with vaults, sector 38, Niš fortress, photo P. Petrović (photo archive of the Archaeological Institute, Belgrade)

Fig. 5. The building with the Octogon, Gradsko Polje, Niš 1988 (photo archive of the Archaeological Institute, Belgrade)

Fig. 6. The beginning of construction works of Lapidarium at the plateau of the Niš fortress (photo archive of the National museum of Niš)

Fig. 7. The presentation of the monograph by P. Petrović “Mediana. The residence of the Roman emperors“, Niš, 1994. (photo archive of the National museum of Niš)

Fig. 8 Mediana, workshops with horreum, 1996. (photo archive of the Archaeological Institute, Belgrade)

GORDANA JEREMIĆ, PhD

Archaeological Institute
Belgrade

PETAR PETROVIĆ AND THE ROMAN ARCHAEOLOGY OF THE NIŠAVA VALLEY

Summary

Petar Petrović (1938–1997), Serbian classical philologist, epigraphist, historian, archaeologist, curator, pedagogue, director of the Archaeological Institute in Belgrade and the head of the SASA Centre and University in Niš, was closely tied with archaeological and epigraphic research of Niš region.

First as a student of the Faculty of Philosophy in Belgrade and afterwards as a curator of the Roman period collection of the National museum in Niš, he took an active part in archaeological excavations of the late-Roman necropolis in Jagodin-mala in Niš (1957, 1958, 1962) and in the systematic research of *thermae* of late-Roman settlement of Mediana in the Naissus suburb (1962). He continued to work at these two sites after he started working at Archaeological Institute in 1967 (after defending his magistar thesis „*The history of Niš from its foundation to 441 AD*“). Together with his co-workers from the Institute he published the reports from these excavations. While he was still a curator of the Roman and epigraphic collection in the National museum of Niš, he published several papers related to the epigraphy of Naissus, as well as two scientific and popular guides on Niš fortress and Mediana.

An already accomplished scientist, P. Petrović published a significant number of papers relating to history, archaeology and epigraphy of the Niš region.

After a considerable break, he re-started large-scale archaeological research of the Niš fortress in the 1980's, and also, later, the research of Mediana (1994–1997). He made the basis for a systematic gathering of archaeological data for the topography of Roman Naissus and the archaeological map of the Nišava valley within the SASA Centre and the University in Niš.

Petar Petrović demonstrated enormous devotion to these scientific fields, great knowledge and scientific curiosity, as well as extraordinary qualities in leading and organising extensive works, with numerous institutions and individuals involved. With his early departure we lost a person that made an extraordinary and visible imprint in all spheres of archaeological research of the Roman Nišava valley. The accomplishments of Petar Petrović will represent the best role model for future generations for the task of creating a complex scientific project, as the one he made in his unfortunately too short a life.

Translated by Jelena Vitezović